

UOT 37:001

A.B.Zeynalova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

aida.zeynalova01@gmail.com

İBTİDAİ SINIFLƏRDƏ ŞƏXSİYYƏTYÖNÜMLÜ TƏHSİL, ONUN MAHİYYƏTİ VƏ VƏZİFƏLƏRİ

DOI: 10.30546/170899876.72.1.2024.028

Aşar sözlər: *şəxsiyyətyönümlü təhsil, pedaqoji proses, ibtidai sinif, dərs, tələbat, müəllim*

İbtidai siniflərdə təlim prosesində şəxsiyyətyönümlülüyün təmin edilməsi onun məzmun və gedişinin birbaşa şagird şəxsiyyətinin inkişafına istiqamətləndirilməsi kimi xarakterizə olunur. Təlimin şəxsiyyətyönümlülüyü onun humanist dəyərlər əsasında qurulmasını və şagirdlərin maraq və tələbatlarını təmin edə bilmək səviyyəsində olmasını təmin edir. Bu baxımdan hazırda ibtidai siniflərdə təhsilin şəxsiyyətyönümlü səviyyədə qurulması şagird şəxsiyyətinin formalaşdırılmasının ən mühüm vasitələrindən biri kimi çıxış edir. Bu təlim şagirdləri pedaqoji prosesin mərkəzinə gətirir və bütün pedaqoji proses məhz onun ətrafında cərəyan etməklə şəxsiyyətin inkişafı və formalaşmasını hədəfə alır. Məqalədə ibtidai siniflərdə təlimin şəxsiyyətyönümlü qurulmasının mahiyyəti və məzmunu açıqlanır, onun reallaşdırılması imkanları nəzərdən keçirilir.

A.B.Зейналова

ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ, ЕГО СУЩНОСТЬ И ЗАДАЧИ

Ключевые слова: *личностно-ориентированное образование, педагогический процесс, начальная школа, урок, потребность, учитель*

Обеспечение личностной ориентации в процессе обучения в начальных классах характеризуется как направление его содержания и курса непосредственно на развитие личности учащегося. Личностно-ориентированное направленность обучения гарантирует, что оно построено на основе гуманистических ценностей и способно удовлетворить интересы и потребности обучающихся. С этой точки зрения постановка обучения в начальных классах на личностно-ориентированном уровне выступает одним из важнейших средств формирования личности учащегося. Такое обучение ставит учащихся начальных классов в центр педагогического процесса, и вокруг него вращается весь педагогический процесс, направленный на развитие и формирование личности. В статье обсуждается сущность и

содержание личностно-ориентированного построения образования в начальных классах, а также рассматриваются возможности его реализации.

A.B.Zeynalova

PERSONAL-ORIENTED EDUCATION IN PRIMARY CLASSES, ITS ESSENCE AND TASKS

Keywords: *personality-oriented education, pedagogical process, primary school, lesson, demand, teacher*

Ensuring personality orientation in the learning process in primary classes is characterized as directing its content and course directly to the development of the student's personality. Individual orientation of training ensures that it is built on the basis of humanistic values and is able to satisfy the interests and needs of students. From this point of view, the establishment of education in primary classes at the personality-oriented level acts as one of the most important means of forming the student's personality. This training brings students to the center of the pedagogical process, and the entire pedagogical process revolves around it, aiming at the development and formation of personality. In the article, the essence and content of the personality-oriented construction of education in primary classes is discussed, and the possibilities of its implementation are considered.

Müasir dövrdə insan amili cəmiyyətin inkişafının elmi cəhətdən düzgün istiqamətləndirilməsində mühüm əhəmiyyət daşıyır. Təsis edilmiş Beynəlxalq Təhsil Standartlarının dünya təlim-tədris təcrübəsinə, eyni zamanda ibtidai siniflərdə tədris prosesinə tətbiqi ilə bağlı olaraq şəxsiyyətyönümlü təhsil modeli gündən-günə aktuallaşmaqdadır. Bu təhsil modelinə *innovasiyalı, inkişafetdirici və yaradıcı* tip modellər aid edilir. İbtidai sinifdə şəxsiyyətyönümlü təhsil uşaq şəxsiyyətinin, onun orijinallıq və özünəinamının önə çıxarıldığı, hər bir şagirdin subyektiv təcrübəsinin ilkin olaraq aşkar edildiyi, nəticədə isə təhsilin məzmunu ilə əlaqələndirilmə prosesinin yerinə yetirildiyi öyrənmə növüdür.

Pedaqoji proses bəşəriyyətin inkişafı dönməsində məqsəd, vəzifə və qanunauyğunluq cəhətdən sabit qalsa da, onun məzmun və keyfiyyəti mütəmadi olaraq sürətlə dəyişilir və inkişaf edir. Pedaqoji prosesin səmərəli şəkildə təşkil olunması isə şagirdlərə tədris edilən fənlərin bir çox mühüm cəhətlərini özündə təzahür etdirir. Bununla əlaqədar olaraq müstəqil Azərbaycan Respublikasında Təhsil İslahatı uğurla həyata keçirilir ki, bunun da bir qolunu təhsildə şəxsiyyətyönümlülüyün həyata keçirilməsi təşkil edir. Bu da müasir pedaqogika elminin qarşısında onun elmi cəhətdən əsaslandırılması üçün bir sıra mühüm elmi vəzifələr qoyur.

Şərqin ən humanist və mütəfəkkir pedaqoqları kimi qəbul edilən İbn Sina, Biruni, Ə.Bəhmənyar, N.Gəncəvi, N.Tusi, İ.Nəsimi, M.Fizuli və digər

məşhur simalar hələ o dövrdə müstəqil və kamil insan tərbiyəsi fikrini irəli sürmüşlər. Dahi Ə.Bəhmənyarın (XI əsrdə) “Ət-təhsil” (İdrak haqqında); N.Tusin (XIII əsrdə) “Əxlaqi-Nasiri”, “Ədəb-ül mütəllimin” (şagirdlərin davranışı haqqında fikirləri) əsərlərində insanın təşəkkürü, əxlaqi-etik və xüsusilə də ailə tərbiyəsi məsələləri geniş şəkildə əks olunmuşdur [8, s.14]. Bu əsərlərdə təlim-tərbiyə prosesinin insanın şəxsiyyətinə müsbət təsiri, uşaqların bir şəxsiyyət kimi formalaşmasında təlimə, təhsilə və tərbiyəyə mühüm önəm verilməsi bu gün tələb olunan şəxsiyyətyönümlü təhsil probleminin elmi izahına mühüm töhfələr verir.

Böyük söz ustadımız, dünya poeziyasının əvəzolunmaz mütəfəkkiri dahi N.Gəncəvinin (XII əsr) yaradıcılığı bu günümüz üçün də dəyərli olan pedaqoji fikirlərlə kifayət qədər zəngindir. N.Gəncəvinin “Xəmsə”si tükənməyən pedaqoji mənbəyə malikdir. Bu əsərdəki insana xas olan zehni, mənəvi, əmək və fiziki tərbiyələrini ifadə edən fikirlər bu gün də öz dəyərini qoruyub saxlamaqdadır [15].

Görkəmli pedaqog Y.A.Komenskinin XVII əsrdə qələmə aldığı “Böyük didaktika” adlı əsərində “hamıya hər şeyi öyrətmək” fikrini əsaslandırmışdı. Y.A.Komenski eyni zamanda kollektiv təlim formasında keçirilən sinif-dərs prosesinin təməlini qoymuş, eyni zamanda təlimin bir çox prinsip və metodlarını da işləyib hazırlamağa müvəffəq olmuşdur [11, s.38].

Avropanın klassik pedaqoqlarından olan A.Disterveq (Almaniya), İ.İ.Russo (Fransa), İ.H.Pestalossi (İsveçrə), A.Radişşev, A.N.Gertsen, N.A.Dobrolyubov, N.Q.Çernişevski, V.Q.Belinski (Rusiya) yeni cəmiyyətin inkişafı uğrunda savadlı fəal mübariz insanlar yetişdirmək fikrini qətiyyətlə irəli sürmüşlər [9, s.47].

Şəxsiyyətyönümlü təlim probleminin metodoloji səviyyəsi Y.A.Komenski, K.D.Uşinski, P.P.Blonski, A.S.Makarenko, V.A.Suxomlinski, V.V.Davıdov, A.A. Pliqin, Ş.A.Amonaşvili, E.V. Bondarevskaya, V.A. Karakovskiy, V.V. Serikov, İ.S.Yakimanskaya və başqaları tərəfindən böyük məharətlə işlənmişdir.

V.A.Suxomlinski təlim və tərbiyə prosesində mütəmadi olaraq humanist mövqedən çıxış etmiş, bununla da insanların qəlbinə yol tapmağı öyrənmək təklifini vermiş, zehni, mənəvi, estetik və əmək tərbiyəsi sahəsində orijinal fikirləri ilə pedaqogikanı daha da zənginləşdirməyə nail olmuşdur. V.A.Suxomlinskinin “Vətəndaşın doğulması”, “Məktəblinin mənəvi aləmi”, “Ürəyimi uşaqlara verirəm”, “Müəllimə yüz nəsihət”, “Tərbiyə və özünütərbiyə” və digər dəyərli kitablarında da onun şəxsiyyətin inkişafına təlim-tərbiyə prosesinin təsiri ideyaları öz əksini tapmışdır [20].

Azərbaycanda A.A.Bakıxanov, M.Kazımbəy, S.Ə.Şirvani, N.B.Zərdabi, M.T.Sidqi, C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, N.Nərimanov,

Ü.Hacıbəyov, M.Mehdizadə, Ə.Seyidov, M.Muradxanov və başqaları öz tədqiqatlarında “öyrənmək və öyrətmək” fikrini irəli sürərək, pedaqoji prosesin bütövlüyünü və təhsilin şəxsiyyətin nizamlı inkişaf etməsinin mühüm amili kimi dəyərləndirmişlər [2, s.56-59].

Pedaqoji fəaliyyəti yerinə yetirən müəllim təhsilin şəxsiyyətyönümlü qurulmasında fasilitator rolunu oynayan, lakin bu prosesi düzgün istiqamətləndirə bilən şəxsiyyətdir. Müəllim işinin öhdəsindən uğurla gəlmək üçün əsl şəxsiyyət olmalı, özündə pozitiv keyfiyyətləri formalaşdırmağı və bunu uşaqlara da təlqin etməyi bacarmalıdır. Çünki digər peşələrə yiyələnənlərdən fərqli olaraq müəllimin şəxsiyyəti onun fəaliyyətinin əsası olan pedaqoji prosesə və təhsilalanlara bilavasitə öz əməli təsirini göstərir.

B.Vahabzadəyə görə, “müəllim yüksək əqidə və məslək sahibi, yəni vətəninin əsl vətəndaşı olmalıdır. O, öz doğma xalqının, vətəninin problemləri ilə yaşamağı, fəaliyyət göstərməyi bacarmalı, gəncləri də eyni ruhda yetişdirməyi qarşısına ali məqsəd kimi qoymalıdır” [8, s. 24].

Bütün bu fikirlər onu deməyə əsas verir ki, müəllim tədris prosesinin şagirdlərin təkcə bilik öyrənməsinə deyil, həm də onların şəxsiyyətinin formalaşmasına xidmət edə bilməsini təmin etməklə təhsili şəxsiyyətyönümlü etməyi bacarmalı və buna nail olmalıdır.

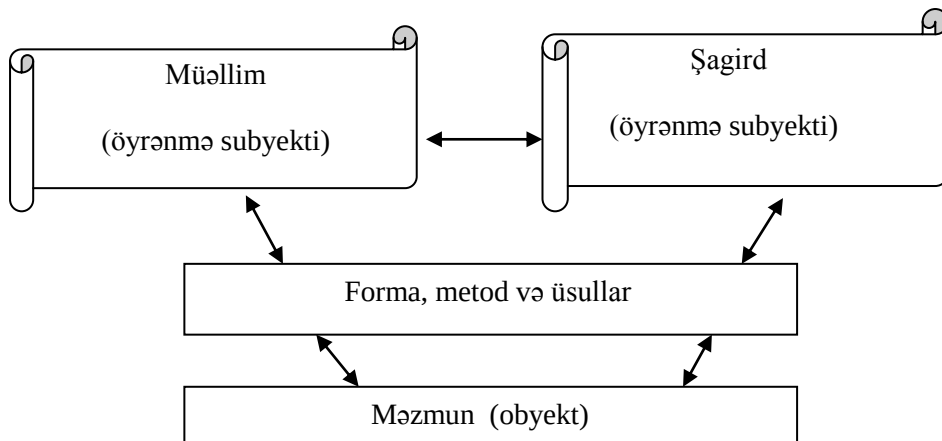
N.M.Kazımov bu kontekstdən çıxış edərək ibtidai sinif müəllimləri hazırlığında şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafına nail olmaqla cəmiyyətinin inkişafına nail olmağı mühüm amil kimi qiymətləndirmiş, ibtidai sinif müəllimlərinin praktik bacarıqlara yiyələnmiş məzmununda hazırlanması, ibtidai təhsil sahəsində müəllim hazırlığının Avropa və dünya təhsil məkanına inteqrasiyası və ibtidai təhsilin keyfiyyətinin müasir tələblər səviyəsindəki yüksəldilməsi məsələlərinin vacibliyini qeyd etmişdir [10, s.112].

İbtidai siniflərdə həyata keçirilən şəxsiyyətyönümlü təhsil təlimin məzmunu ilə də sıx bağlıdır. Belə ki, təhsilin məzmunu (istər tərtib olunan proqram və dərslilər, istərsə də keçilən konkret dərslər) şagirdləri fəallığa, yaradıcı fəaliyyətə, düşündürməyə, müəyyən nəticələr çıxarmağa, özünüdərkə, müsbət davranışa stimullaşdırıcı təsir göstərməyə və şagirdlərin şəxsiyyətinin inkişafına yönəldilməlidir.

Şəxsiyyətyönümlü yanaşma məhfumunun təlimdə istifadəsi müəllim və şagirdin birgə inkişafı və şəxsi potensialı üzə çıxaran uyğun şəraitin yaranmasına istiqamətlənən qarşılıqlı münasibət kimi başa düşülür. Təlim-tərbiyə prosesində şəxsiyyətyönümlü yanaşmada müəllim öz fəaliyyətinin əsas aparıcı subyekti kimi çıxış edir və nəticədə “subyekt-subyekt” münasibətləri təzahür edir. Müvafiq yanaşma pedaqoji təhsil prosesində gələcək ibtidai sinif müəllimlərinin hazırlıq dərəcəsinin göstəricisi kimi qeyd

olunur və öz meyarlarını sosial, peşəkarlıq, eyni zamanda şəxsiyyət səviyyəsində müəyyən edir [10, s.145].

Təlim-tərbiyə prosesində şəxsiyyətyönümlülüynün reallaşdırılması müəllim-şagird münasibətlərinin yeni və daha mütərəqqi formasını yaradır (Sxem 1).

Sxem 1. Təlim-tərbiyə prosesində şəxsiyyətyönümlü yanaşmada münasibətlər

Təhsil müəssisələrində şəxsiyyətyönümlü səmərəli pedaqoji mühitin yaradılması, pedaqoji prosesin şagirdlərin inkişafı və formalaşmasında rolunu kimi problemlər respublikamızın bir sıra pedaqoq və psixoloqları – Ə.Ə.Ağayev, Ə.Ə.Əlizadə, Ə.Ş.Həşimov, M.Ə.Həmzəyev, N.M.Kazımov, Y.R.Talıbov, Y.Ş.Kərimov, F.A.Rüstəmov, Ə.X.Paşayev, H.Ə.Əlizadə, L.Qasımov, M.İlyasov və başqaları tərəfindən müxtəlif aspektlərdə tədqiq edilmişdir [12, s.35].

İbtidai siniflərdə həyata keçirilən şəxsiyyətyönümlü təlim, şagirdin idrakında özünü göstərən fərdi həyat fəaliyyətinin mühüm mənbəyi hesab edilir. Bu isə öz növbəsində şagirdin şəxsi subyektiv təcrübəsinin unikallığının qəbul edilməsinə əsaslanır. Şəxsiyyətyönümlü dərslər digər mövcud modellərdən kifayət dərəcədə fərqlənir. Çünki fəaliyyətdə olan təlim prosesində şagirdə daha çox seçim azadlığı verilir.

Bu çevrədə müxtəlif texnoloji texnikalara malik olan sinif müəllimi öz iş üsullarını şagirdin idrak öyrənmə üslubu ilə əlaqələndirməyə çalışır. Şagirdyönümlü dərslər ənənəvi dərslərdən fərqli olaraq ilk növbədə “müəllim-şagird” qarşılıqlı əlaqəsinin növünü dəyişir [12, s.67]. Bu da onu göstərir ki, müəllim artıq burada biliklərin bələdçisi rolunda çıxış etməklə şagirdlərin özünüinkişafına da yol açmış olur.

İbtidai sinifdən başlayaraq müəllim şagirdin əsasən mühüm fəaliyyət nəticələrinin təhlilində diqqət yetirməklə onunla qarşılıqlı əməkdaşlığa keçid

edir. Şagirdin mövqeyi dəyişir – düşüncələri refleksiv olur, o, çalışqan şəxsdən aktiv yaradıcılığa, yəni nəticəyə yönəliş edir. Bu proseslə əlaqədar olaraq sinifdə yaranan münasibətlərin xarakteri də özünəməvafiq dəyişir. Fəaliyyətin gedişində müəllimin ibtidai sinif yaşlı uşaqlara təkcə bilik verməsi deyil, eyni zamanda şagird şəxsiyyətinin hərtərəfli inkişafı üçün optimal şərait yaratması əsas götürülür [7, s.37].

Şəxsiyyətyönümlü təhsil bilavasitə şagird şəxsiyyətinə, onun inkişaf etdirilməsinə yönəlmiş təhsil kimi onlarda bir sıra mənəvi keyfiyyətlərin formalaşmasına təsir edir. Burada həm təlim materialının məzmunu, həm onların çatdırılması üçün müəyyən edilmiş metodlar və vasitələr, dərsin təşkili, şagirdlərə münasibət və s. məsələlər mühüm rol oynayır.

Müstəqillik dövründən başlayaraq təhsilin inkişafına daha çox diqqət yetirilir, proqram, dərslik və dərs, metodik vəsaitlərinin keyfiyyətinə xüsusi tələb ilə yanaşılır. Beynəlxalq dünya təhsilinə inteqrasiya prosesi ön plana keçir. Müasir dövrümüzdə təhsil məsələlərində müvəffəqiyyətlə həyata keçirilən kurikulum islahatı prosesi artıq özünün ilk yüksək nəticələrini göstərib. Dövlət tərəfindən qəbul olunaraq təsdiq edilən Milli Kurikulum sənədində ümumi təhsilin bütün səviyyələrinin məqsəd və vəzifələri, təhsil müəssisələrində tədris olunan fənlərə verilən tələblər konkret şəkildə göstərilir [7, s.44]. Qeyd edək ki, bunların reallaşdırılması təhsilin şəxsiyyətyönümlülüyünün təmin edilməsində heç də az əhəmiyyət daşıyır.

2013-cü ildə ölkəmizdə qəbul edilən “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nın icrası ilə təsdiq olunmuş plan və tədbirlər ötən on il ərzində ölkənin təhsil sistemində mühüm islahatların aparılmasına səbəb olmuş və demək olar ki, təhsilin bütün pillə və səviyyələrində müəyyən irəliləyişlər olmuşdur. Təhsilin şəxsiyyətyönümlülüyünün inkişaf etdirilməsi sahəsində də məktəblərimizdə müəyyən təcrübə toplanmışdır.

Şagirdyönümlü təhsil fəaliyyəti təhsiləlanların daxili mənafeyinə, maraq və tələbatlarının tam ödənilməsinə, istedad və qabiliyyətləri, eləcə də digər potensial imkanlarının inkişafına xidmət edən təhsildir. Şəxsiyyətyönümlü kurikulum da özlüyündə bilavasitə həyatı bacarıq və vərdislərə üstünlük verilməsi ilə fərqlənir. Burada nəzəriyyə ilə təcrübənin əlaqələndirilməsi xüsusilə qabarıq şəkildə özünü göstərir. Bu baxımdan Z.Veysovanın da qeyd etdiyi şəxsiyyətyönümlülük və şagirdyönümlülük prinsipləri [15, s.67] şagirdin biliklə təcrübənin birgə əldə edilməsinə və onların şəxsiyyət kimi formalaşması prosesinə birbaşa təsir etdiyini göstərir. Bunlarla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, şəxsiyyətyönümlülük, şagirdin koqnitiv, ünsiyyət və psixomotor fəaliyyətləri əsasında bacarıqlarını inkişaf etdirməklə, onda milli və bəşəri dəyərləri formalaşdırır. Təcrübə və tədqiqatlar göstərir ki, idrak bacarığına yiyələnən şagird ünsiyyət və

psixomotor bacarığına yiyələnməyə, o, öz fikrini aydın çatdırmaqda çətinlik çəkəcəkdir. Məsələn, şagirdin şəiri öyrənməsi onun idrak, şəiri söyləməsi ünsiyyət, jest və mimikadan istifadə etməsi isə psixomotor bacarığına malik olduğunu göstərir.

Düzgün qurulmuş tədris prosesi şagirdlərin düşüncəsi, hissləri, duyğuları, həm də onun gündəlik həyatda mütəmadi nümayiş etdirdiyi hərəkət və davranışlarına bilavasitə öz təsirini göstərə bilər. İdrak bacarıqlarının formalaşmasında isə şagirdin bilik və qavrama səviyyəsi mühüm rol oynayır. Şagirdin məlumatı yadına salması, fikirləşməsi, dərk etməsi, nümunə göstərməsi, qaydaları izah edə bilməsi, üsullardan istifadəsi, əşya və situasiyaları doğru adlandırması, sıralaması, hadisələrə münasibət bildirməsi, əsərin təhlili, müqayisə və fərqləndirməsi, sinif yoldaşını düzgün dəyərləndirməsi və s. bu prosesin mühüm nəticələri kimi özünü göstərir.

E.V.Bondarevskaya göstərir ki, şagirdin kommunikativ bacarıqları düşüncələrindən formalaşan emosional hissləri ifadə edir: şagirdin seçiminin izahı, əşyanın təsviri, fikir bildirməsi, öyrəndiyini söyləməsi, müzakirələrdə iştirakı, təqdimatı, müxtəlif vəziyyətlərə reaksiyası və s. Şagirdin fiziki işi yerinə yetirməsi, rəqsə meyli, jest və mimikadan istifadə etməklə fikrini bölüşməsi, xoşladığı alətdə çala bilməsi, idmanla məşğulluğu, eşitdiklərini qeyd etməsi, müxtəlif mətnləri hazırlaması, təsviri fəaliyyətlə məşğul olması psixomotor bacarıqlar hesab edilir [17, s.58].

Şagirdyönümlü təlimdə pedaqoji proses şagirdlərin maraq və tələbatlarının ödənilməsinə, istedad, qabiliyyət, potensial imkan və bilik dərəcəsinin, maraq dairəsinin inkişafına yönəldilir. Bu prosesdə əsas problem təlimə marağı olmayan şagirdin dərsi qavraması prosesində özünü göstərdiyindən bu zaman şagirdin yaş xüsusiyyətləri, maraq dairələri nəzərə alınmalı və onlarda keçirilən mövzuya maraq oyadılmasına çalışılmalıdır.

Şəxsiyyətyönümlü təhsil həmçinin tələbyönümlülük, eyni zamanda nəticəyönümlülükə sıx bağlıdır. Z.Veysovaya görə, nəticəyönümlülük təlim müvəffəqiyyəti nəticələrinin fərziyyə kimi irəlicədən təqdim edilməsidir. Bunun üçün əsas son prosesdə əldə olunan nəticənin əvvəlcədən müəyyənləşdirilməsidir. Məsələn, şagirdin biri imtahana hazırlaşır, digəri hazırlaşmadan gedir və aydındır ki, hazırlaşanın nəticəsi müsbət olacaqdır [15, s.78].

Tələbyönümlülük prosesinə müasir dövrümüzün tələblərinə yaradıcılıq, innovasiya, tənqidi təfəkkür, həll etmə, kommunikativ və əməkdaşlıq, informasiya və İKT savadı, uyğunlaşma, təşəbbüs və özünü istiqamətləndirmə bacarığı aid edilir. Mütəmadi dəyişən dövrün tələbləri də müxtəlifdir. Əvvəllər təhsil vəsaiti yalnız kitab idi. İndi isə müəllimlərin qarşısına İKT bacarıqlarına yiyələnmə əsas tələblərlərdəndir. Yeni nəsil uşaqların məşğuliyyəti əsasən telefon, internet, kompüter oyunları, müasir

tipli oyunlar və oyuncaqlar təşkil edir. Bu da onların düşüncə tərzlərinə, məşğuliyyət və ən əsası isə təhsilinə də təsir edir [18, s.4-6].

İbtidai siniflərdə şəxsiyyətyönümlü dərslərin təşkili və keçirilməsi tədris metodlarının düzgün seçilməsi, şagirdlərinin meyil və qabiliyyətlərinin nəzərə alınması, müəllim və şagirdlər arasında qarşılıqlı əlaqə, şagirdin təlimin məzmununu mənimsəmə səviyyəsi və müəllimin bu istiqamətdə mövcud olan bacarığına əsaslanır.

Müvafiq pedaqoji ədəbiyyatların təhlilinə əsasən, şəxsiyyətyönümlü təhsildə şagirdlərin fərdiliyi, şagirdlərə onların marağına və təfəkkür xüsusiyyətinə uyğun olaraq çalışma tipi, növü və formasını seçim imkanın yaradılmasını və dərslərin prosesində müxtəlif ünsiyyət növündən istifadə, dinləmə, qarşılıqlı anlaşma və təhsil dialoqundan istifadə etməklə həqiqətin birgə axtarışına istiqamətləndirilməsini nəzərə almaq lazımdır.

İbtidai sinif dövrü şagirdlərin təfəkkürünün, təxəyyülünün və bütövlükdə şəxsiyyətinin formalaşmasının elə bir dövrüdür ki, burada təhsilin şəxsiyyətyönümlülüyünün yüksək səviyyədə təmin olunması özünü onların təkcə təlim nəticələrində deyil, dünyagörüşlərinin, həyata baxış və davranışlarının formalaşmasında da öz izini qoya biləcəkdir.

Şəxsiyyətyönümlü təlimin əsas məqsədini fərdi qabiliyyətlərin və şəxsiyyətə xas olan xüsusiyyətlərin inkişafı təşkil edir. Təlimin tərbiyəedici funksiyasının reallaşdırılması, bu məqsədlə dərslərdə aparılan tərbiyəvi dialoq tədris metodu və dərslərin tərkib hissəsi kimi daxili məzmununda çıxış edir. Problemlə şəkildə aparılan təlim şagirdlərin müstəqilliyinin artırılmasında da özünü göstərir.

Şəxsiyyətyönümlü dərslərdə müəllim dialoqun əlaqələndiricisi və təşkilatçısı rolunu öz üzərinə götürür. Hər bir uşağın tapşırığı fərdi olaraq yerinə yetirməsi üçün ən əlverişli şərait yaratmaq məqsədi ilə onların şəxsi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq qruplara bölünməsinə köməklik göstərir və təşkilində fəal iştirak edir.

Fikrimizcə, təhsil problemlərinin həlli üçün optimal şərtləri birgə axtarmaq və təhlil etmək vacibdir. Dərslərin prosesi sinifdə təkcə şagirdlərin nəyi bildiyini və nə edə biləcəyini deyil, həm də tədris materialını mənimsəmək üçün işlərini necə təşkil etdiyini və hansı vasitələrdən istifadə etdiyini qiymətləndirməyi əhatə edir.

Dərslər həmişə tədris prosesinin əsas elementi və əsas təşkilati forması olub və olaraq da qalır. Bununla belə, şəxsiyyətyönümlü təlim sistemində onun funksiyası və təşkilati forması əhəmiyyətli dərəcədə dəyişilir. Dərslər zamanı müəllimin təqdim etdiyi məzmunla bağlı şagirdlərin təcrübəsi müşahidə olunur [16, s.104].

Hər bir şagirdin subyektiv təcrübəsini, yəni onun təhsil fəaliyyətində qabiliyyət və bacarıqlarını müəyyən etmədən öyrənməyə şagirdyönümlü

yanaşmanı təsəvvür etmək mümkün deyil. Bildiyiniz kimi, şagirdlər çox fərqlidirlər, hər birinin təcrübəsi sırf fərdi və çox fərqli xüsusiyyətlərə malikdir. Deməli, şagird şəxsiyyətinə yönəlmiş pedaqoji prosesdə onların subyektiv təcrübəsi ortaya qoyulmalı və ona tədris işinin üsul, forma və cavablarının xarakterini seçmək imkanı verilməlidir. Bu zaman təkcə nəticələr deyil, həm də onlara nail olmaq prosesi qiymətləndirilməlidir. Fikrimizcə, şəxsiyyətyönümlü təhsilin bu xüsusiyyətinə müəllimlər xüsusi diqqət yetirməlidirlər. Çünki burada söhbət hər bir şagirdin şəxsiyyətinin inkişafından, təhsilin hər bir fərdin inkişafına təsir edə bilməsindən gedir.

Şagirdlər müəllimin danışdıqlarını dinlədikcə, onunla daim qarşılıqlı dialoqda əməkdaşlığa daxil olur, fikirlərini bildirir, məzmunu bölüşür, sinif yoldaşlarının təklif etdiklərini müzakirə edir və sonda müəllimin köməyi ilə elmi biliklərlə möhkəmləndirilmiş məzmun seçirlər [13, s.101]. Bu da onların həm müstəqil fəaliyyət göstərə bilməsi, həm də müəyyən nəticələrin çıxarılmasında müstəqil fikir söyləyə bilməsi bacarıqlarının inkişafına kömək edir.

Müəllim daim sinfə aşağıdakı kimi suallarla müraciət edir: bu barədə nə bilirsiniz: hansı əlamətləri, xassələri müəyyən edə bilərdiniz (ad, siyahı və s.); onların istifadə oluna biləcəyini düşündüyünüz yer; onlardan hansı ilə artıq tanışsınız və s. Bu zaman düzgün (səhv) cavablar olmur, sadəcə fikirlərində fərqli mövqelər, baxışlar, nöqteyi-nəzərlər özünü tam olaraq büruzə verir. Müəllimin bunlara diqqət yetirməsi çox vacibdir.

Müəllim dərs prosesində şagirdləri elmi bilik mövqeyindən təklif etdiyi məzmunu qəbul etməyə məcbur etməməli, əksinə inandırmalıdır. Şagirdlər hazır nümunələri həm mənimsəyir, həm də onların necə əldə edildiyini, nə üçün bu və ya digər məzmunu əsaslandığını və bunun təkcə elmi biliklərə deyil, həm də şəxsi əhəmiyyətli mənalara nə dərəcədə uyğun olduğunu dərk edirlər [1, s.33- 45].

Qeyd etmək lazımdır ki, təhsil prosesində Beynəlxalq Dövlət Təhsil Standartının həyata keçirilməsi və icrası çərçivəsində istifadə olunan tədris metodları və şagirdlərin təhsil fəaliyyətinin təşkili texnologiyaları da öyrənmənin diaqnostikası, inkişaf etdirilən bacarıq və kompetensiyaların qiymətləndirilməsi metodları kimi nəzərə alınmalıdır [3]. Bu cür keçirilən dərslər şəxsiyyətyönümlü təlimin əsas elementlərini özündə əks etdirir. Proses zamanı müəllim uşaqlara sadəcə diqqət yetirmir, eyni zamanda onlarla birlikdə mənimsənilməli olan biliyin elmi məzmununun axtarışı və seçilməsi üzərində iş aparır. Bu şəraitdə əldə edilən biliklər kifayət qədər məzmunlu, möhkəm və etibarlı olur.

Fəaliyyət prosesində müəllim və şagird bərabərhüquqlu tərəfdaşlar, müxtəlif, lakin zəruri təcrübənin birgə daşıyıcıları kimi çıxış edirlər. Şagird-yönümlü dərslərin əsas ideyası şagirdlərin fərdi təcrübəsinin məzmununu

açmaq, onu soruşulanlarla əlaqələndirmək, sosial əhəmiyyətli məzmunu çevirmək və bununla da bu məzmunun şəxsi mənimsənilməsinə nail olmaqdır [5, s.15].

Dərsdə şagirdyönümlü öyrənmə yanaşmasının həyata keçirilməsi şagirdlərin ünsiyyət qurmaq, öz hərəkətlərini qiymətləndirmək və əsaslandırmaq, sərbəst danışmaq və müzakirələrdə fəal iştirak etmək bacarıqlarının inkişafına kömək edir. Sabit idrak prosesinin və mövzuya marağın formalaşmasına xidmət edir.

Dünyada təhsil siyasəti fərqli təlimin qurulmasına və həyata keçirilməsinə yönəldilmişdir. Bu məqsədlə müxtəlif təhsil müəssisələri yaradılmışdır. Məqsəd və vəzifələri müxtəlif olsa da, onların əksəriyyəti maarifçilik, "bilik" funksiyasını həyata keçirirlər [6, s. 111].

Təlim prosesində elmi, sosial və peşə biliklərinin əldə edilməsinə yönəlmə müasir uşağın tərbiyəsinin bir çox vacib problemlərini arxa plana atdı. Fərqli təlim müxtəlif qrup (istedadlı, müxtəlif fiziki və zehni qüsurlu və s.) uşaqların inkişafı üçün lazımı şərait yaratmaq kimi qəbul edilir. Bunun üçün ayrı-ayrı qruplar, siniflər və bəzən də məktəblər təşkil olunur. Ancaq təhsilin dəyişkənliyi ideyasının həyata keçirilməsinə başqa bir yanaşma da mümkündür. Bu, hər kəs üçün vahid bir təhsil məkanında, hər bir uşağın özünəməxsus fərdi xüsusiyyətlərindən asılı olaraq inkişafı üçün müxtəlif seçimlər edəcəyi mühitin yaradılmasından, onların əməli təşkilindən ibarətdir.

Cəmiyyətdə demokratikləşmə prosesinin aktivləşməsi ilə müstəqil, hərəkətlərinə cavabdeh, seçim vəziyyətində şüurlu qərarlar qəbul edə bilən insanlara ehtiyac artıb. Cəmiyyətə istiqamətlənmədən öncə isə şəxsiyyət təlim tərəfə çevrilir, yəni təlimlə məşğul olur. Buna görə də məhz təhsil prosesində şagird şəxsiyyətinin inkişafı problemi son dərəcə aktuallaşır.

Bir sıra pedaqoq və psixoloqların araşdırmaları göstərir ki, təlim prosesi bir insanın şəxsiyyətini dərk etməsinin və həyatın digər sahələrində öz mövqeyini müəyyənləşdirməsinin başlanğıc nöqtəsi hesab olunur. Ancaq müstəqil olaraq kiçik bir uşağın belə bir vəzifənin öhdəsindən gəlməsi çətinidir, buna görə də bu yaş dövründə şəxsiyyətin formalaşmasında və inkişafında ona kömək etmək xüsusilə vacibdir. Bir sıra mütəxəssislərin E.V.Bondarevskaya, V.V.Serikov, İ.S.Yakimanskaya və başqalarının fikrincə, bu cür yardımın həyata keçirilməsi şəxsiyyətyönümlü təlim şəraitində mümkündür. Bu cür təlim tədrisin humanistləşdirilməsi və fərqləndirilməsi, fərdiləşdirilməsi məsələləri ilə sıx bağlıdır [17; 19; 21].

Şəxsiyyətyönümlü təlimin bir tərəfdən yeni təhsil konsepsiyasında ölkənin bütün məktəblərində prinsip kimi tanınması, digər tərəfdən də bu istiqamətin şagird şəxsiyyətinin formalaşmasında mühüm təlim nəticələrinə səbəb olması üçün də aktualdır.

Məktəb təcrübəsində bu da özünü göstərir ki, heç də bütün müəllimlər deyil, yalnız bir sıra qabaqcıl, novator müəllimlər şəxsiyyətyönlü təhsil ideyalarını tam şəkildə həyata keçirirlər. Bəzi müəllimlər hesab edirlər ki, sinif-dərs sistemi şəraitində şəxsiyyət yönümlü təhsil həyata keçirmək mümkün deyil, çünki sinifdə 25 və ya daha çox şagird var və müəllim hər kəsin maraq və ehtiyaclarını nəzərə alaraq dərs qura bilmir. Araşdırmalara görə, şəxsiyyətyönlü öyrənmənin mənası bütövlükdə bu deyildir. Hər bir şagirdin xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması təhsilin fərdi yönümlü deyil, fərdiləşdirilməsini əhatə edir. Fərdiləşdirmə prosesində müəllim tədris prosesini dəyişdirir, onu uşağın xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırır, pedaqoji təsirləri şagirdə uyğunlaşdırır. Şəxsiyyətyönlü təhsildə şagird mövcud baxış sisteminə malik olan ətraf aləmdə fəal fəaliyyət göstərən aktiv şəxsiyyət kimi çıxış edir. Təhsil prosesində seçim imkanı şəxsiyyətyönlü təhsilin fərqləndirici xüsusiyyətini əks etdirir.

Tədqiqat problemi ilə bağlı çoxlu sayda elmi və praktik işlərin olması şəxsiyyətyönlü təhsil ideyasının müasir dövrümüz üçün daha da aktual olduğunu göstərir. Şəxsiyyətyönlü təhsil problemi ilə bağlı psixoloji və pedaqoji ədəbiyyatın təhlili göstərir ki, ibtidai sinif şagirdləri ilə işin bir sıra spesifik tərəfləri vardır ki, istər sinif müəllimləri, istərsə də bu sahədə çalışan tədqiqatçılar bunlara ciddi fikir verməlidirlər. Burada əsas çətinlik xüsusilə tədqiqat obyektinin mürəkkəbliyi və uşaqların yaş xüsusiyyətləri, prosesin orijinallığı, səmərəli material və metodiki vəsaitin məhdud olması ilə əlaqədardır. Təcrübə göstərir ki, ibtidai sinif yaşının orijinallığının nəzərə alınması, ibtidai sinifdə şəxsiyyət yönümlü dərslərin daha yaxşı təşkili, qarşılıqlı əlaqə üsulları və metodlarından istifadə edilməsi, uşağın subyektiv təcrübəsini nəzərə alaraq, müəyyən bir mövzunu açıqlamaq üçün hansı tədris materialının seçilməsi barədə suallar hələ də açıq qalır [4, s.93- 98].

Bütün bunlar onu göstərir ki, ibtidai siniflərdə şəxsiyyətyönlü təhsilin həyata keçirilməsi nə qədər vacib problemdir, onun həyata keçirilməsində qarşıya çıxan çətinliklərin aradan qaldırılması da o qədər zəruridir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasov A.N., Əlizadə H.Ə. Pedaqogika. Bakı: Renessans, 2000, 202 s.
2. Abbasov V.M. Dahilərin, müdriklərin və fəhmlərin həyat dərsləri: 2 cildə, II c. Kitab Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev oğlu Əliyevin əziz xatirəsinə ithaf olunur. Bakı: Təhsil, 2013, 613 s.
3. Azərbaycan Respublikasında ali təhsilin bakalavr pilləsində ibtidai sinif müəllimlərinin hazırlığı üzrə çərçivə Kurikulumu // Kurikulum, 2008, №1, s.20

4. *Cəfərov H.A.* Müasir müəllimin valeoloji kompetensiyaları / “Azərbaycanda təhsil quruculuğunun prioritetləri: müasir yanaşmalar” beynəlxalq elmi konfransın materialları, Naxçıvan, 2015, s.306
5. *Eminov M.S.* Təlimdə müəllim fəallığı ilə şagird fəallığı arasındakı asılılıqda qanunauyğunluqlar. Ped. elm. nam. ... dis. avtoreferatı. Bakı, 2007, 24 s.
6. *Əliyev B.H.* Təhsildə şəxsiyyət problemi. Bakı, 2008, 132 s.
7. *Həsənov A.M., Ağayev Ə.Ə.* İbtidai siniflərdə fəal və interaktiv metodlardan istifadənin nəzəri-praktik məsələləri: Metodik vəsait. Bakı: Pedagogika, 2009, 53 s.
8. *İsmixanov M.A.* Pedagogikanın əsasları. Bakı: Nafta-Press, 2005, 235 s.
9. *İsmixanov M.A., Vəliyeva S.V.* Pedaqoji etika: Dərs vəsaiti. Bakı: BDU, 2013, 479 s.
10. *Kazimov N.M.* Təbiiqi pedaqogika: Dərslik. Bakı: Çarşıoğlu, 2010, 328 s.
11. *Komenski Y.A.* Böyük didaktika / Tərtib edib çapa hazırlayan F.A.Rüstəmov. Bakı: Nurlan, 2010, 280 s.
12. *Məmmədov Ş.M.* İbtidai sinif müəlliminin pedaqoji fəaliyyətə hazırlanmasının pedaqoji əsasları: Dərs vəsaiti. Bakı: Mütərcim, 2018, 152 s.
13. *Mehrabov A.O., Abbasov Ə.Ə. və b.* Pedaqoji texnologiyalar. Bakı: Mütərcim, 2006, 282 s.
14. *Paşayev Ə.X., Rüstəmov F.A.* Pedagogika (yeni kurs). Bakı: Elm və təhsil, 2017, 119 s.
15. *Veysova Z.* Fəal / İnteraktiv təlim: Müəllimlər üçün vəsait. Bakı: YUNİSEF, 2009, 156 s.
16. *Абдуллина О.А.* Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования. Москва: Просвещение, 1984, 208 s.
17. *Бондаревская Е.В.* Теория и практика личностно-ориентированного образования / Ростов на Дону: Булат, 2000, 352 s.
18. *Зайцев В.С.* Личностная свобода как приоритетная цель современного начального образования // Начальная школа, М., 2000, №1, s.4-8
19. *Сериков В.В.* Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем. М.: ИК «Логос», 2009, 272 s.
20. *Сухомлинский В.А.* Как воспитать настоящего человека. М.: Академия, 2003, 210 s.
21. *Якиманская И.С.* Технология личностно-ориентированного обучения в современной школе. М.: Сентябрь, 2000, 176 s.

Redaksiyaya daxil olub 02.02.2024